

ВЗАЄМОДІЯ СТРАТЕГІЙ ТЕКСТОТВОРЕННЯ У «ЗАПИСКАХ УКРАЇНСЬКОГО САМАШЕДШОГО» ЛІНИ КОСТЕНКО

У статті проаналізовано перший і єдиний прозовий текст видатної української поетеси Ліни Костенко з погляду стратегій текстотворення. Визначено, що народництво як стратегія текстотворення конкурує з модернізмом. Виявлено мовні та лінгвальні репрезентанти ключової стратегії: мовний пуризм, специфічну народницьку концептосферу, особливості функціонування сленгу в тексті.

Ключові слова: мовний пуризм, народницька концептосфера, сленг, іншомовні слова.

Перший опублікований прозовий роман однієї з найвизначніших українських поетес вартує як найприскіпливішого мовознавчого прочитання. Ліна Костенко належить до літературного покоління шістдесятників, а це значить, що її світогляд позначений народництвом. Услід за Соломією Павличко розуміємо термін «народництво» так: «Народництво – центральний термін української інтелектуальної історії, політики й культури – включає в себе широке коло понять. По-перше, народництво є політичною ідеологією... як правило, літературне народництво було генетично пов'язане з політичним і в свій спосіб його продовжувало. По-друге, народництво є способом художнього існування літератури, стилем або системою стилів. По-третє, народництво є способом теоретичного осмислення культури, формою її критики, культурним дискурсом» [2, с. 27–28].

Мета цієї студії – виявити суто мовні прикмети народництва у художньому дискурсі Ліни Костенко, а також визначити спосіб кореляції цієї стратегії текстотворення з іншою – модерністською.

Наратор «Записок» – це 35-річний чоловік, програміст за фахом. Від самого початку авторка визначає формат оповіді, що диктує спосіб добору лексико-семантичних засобів, адже соціолінгвістична характеристика ліричного героя задає й мовленнєві параметри. Це має бути щонайменше текстова стратегія модернізму. Однак від самого початку тексту стає зрозумілим, що задекларовані вік, фах і стать оповідача не позначаються на його мовленні. Програміст не вживає фахового сленгу, порушує нетипові для свого соціолінгвістичного портрету теми, зачасто вживає самовизначення себе як чоловіки (замість природних для чоловіків узагальнень про жінок), навіть читає газети.

Перед дослідниками постає цікаве завдання: простежити взаємодію традиційного народницького дискурсу письменниці та модерністських тенденцій, диктованих самим текстом твору.

Сленг, іншомовні слова, вульгаризми. Модернізм як стратегія текстотворення виявляється у відкритості до лексичних запозичень, розкутому ставленні до раніше табуйованої лексики, до частотно помітної мовної гри. За спостереженням лінгвістів більшість програмістів є тією групою людей, які вдаються до вживання названої лексики найчастіше. Фаховий сленг програмістів є одним з найрозвинутіших і найактивніших.

Народництво ж виявляє негативне ставлення до цих тенденцій у мові. Ліна Костенко категорично проти вульгаризації мови: « – До всіх перинатальних хвороб державності ще й така халепа – вирости покоління, яким усе по фіт, – каже дружина. Чого це ти заговорила їхньою мовою? – не витримую я. – Де це бачено, щоб жінка говорила матом?! – А це не мат, – спокійно пояснює вона. – Це воровская феня. І, мабуть, не випадково цьому суспільству прищеплено саме воровську феню, мову блатних низів, – щось є у ньому глибоко жлобське і безкультурне. Сподіваюсь, мій син, мій хлопчик, дитя моєї любові, переросте цю феню і виросте інтелігентною людиною. Але ж поки він виросте, України може вже й не бути. Вся розчиниться у хамстві» [1, с. 107].

Ставлення Ліни Костенко до перенасичення англіцизмами мови теж є однозначно негативним: «У нас уже є маркети й супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти і педераста. Все як у людей. Презервативи можна по телефону замовити. Кілера найняти через інтернет. Місце у парламенті купити. Ми унікальна нація. У нас хліборобів морили голодом. Режисери ставили спектаклі у концтаборах. Поетів закопували у вічну мерзлоту. У кого ще є атомний саркофаг? А у нас є. Куди тим єгипетським фараонам, у них там у саркофагах мумії, а у нас в атомному живцем похований Валера Ходемчук. Хто

сказав, що українці селянська нація? Натепер ми вже нація модерна, нація на атомному підґріві. А ви думали, що Україна так просто. Україна – це супер. Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гарттом. В умовах сучасного світу їй немає ціни» [1, с. 120–121].

Інколи це негативне ставлення набуває форми гострого сарказму, що виявляється в модерністському вживанні нетабуйованої та згрубілої лексики: «Свобода, рівність і блядство! – такий парафраз охлократії. Естетика нуворишів. Диктат грошових мішків. Моральний ексгібіціонізм придурків...» [1, с. 285]

Авторка, якщо й вживає сленгові одиниці у мовленні головного героя, то частіше з неприхованою іронією: «Мужчини зникають як явище. Їхнє місце посіли круті – ерзац, замітник, гібрид гамадрила й Шварценегера. Словом, еволюція вспак» [1, с. 10].

Часом трапляються й такі, що вжиті з нейтральною семним колоритом, стилістично не марковані: «...я боюся, що моя дружина стане феміністкою і пошле мене на фіг» [1, с. 9].

Подекуди Ліна Костенко намагається відтворити мову молодій людині технічної спеціальності, додаючи технократичних метафор, інколи термінів:

- «...не може перетравити цей інформаційний коктейль...» [1, с. 8];
- «Мегабайти моєї пам'яті привалили інформація» [1, с. 13].

Загалом, абсолютно негативне ставлення письменниці до обценної лексики і соціальних діалектів виявляється в тому, що вона ідентифікує їх як один лексичний шар: «Син, правда, вже матюкається, він ходить у дитячий садок, йому шість років. Ну, це в нього від Борьки, це пройде, переросте. Борька у них лідер, за кожним словом – «блін», «круто». Ну, і мій теж» [1, с. 7].

Народницькі роздуми про мову. Саме поняття «українська мова» належить до центральних цінностей народницького світогляду, адже в історії України мова є маркером незалежності й державності. Ліна Костенко говорить про українську мову в майже мовознавчих і філософських категоріях: «У всіх країнах мови як мови, інструмент спілкування, у нас це фактор відчуження. Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі. Ми вже як нацименина, кожне мурло тебе може образити. Я ж не можу кроку ступити, скрізь привертаю увагу, іноді навіть позитивну, але від цього не легше. Бо в самій природі цієї уваги є щось протиприродне, принизливе. Людина розмовляє рідною мовою, а на неї озирються. Сина в дитячому садку задражнили, навіть Борька сказав: «Хохол». Україна – це резервація для україн-

ців. Жоден українець не почувається своїм у своїй державі. Він тут чужий самим фактом вживання своєї мови.

Але ж якщо мова – це Дім Буття, то чого ж ви мене виживаєте з мого власного дому?! Це бандитизм. Це імперський вірус. Це гарячка Ебола. У мене вже кров проступає з вух, коли я чую, як ображають мій народ. І хоч би ж російською говорили по-людськи, а то ж якийсь волапюк. Хочу на Канари» [1, с. 22–23].

Нерозривність соціального, політичного й культурного в темі мови – основна тенденція міркувань головного героя «Записок» про українську мову. Ліна Костенко порушує проблему суржикізації сучасного українського суспільства: «Бо стільки вже наговорено, до цілковитої втрати смислу. Та це й якоюсь мовою нелюдською, сурогатом української і російської, мішанкою, плебейським сленгом, спадком рабського духу і недолугих понять, від чого на обличчі суспільства лежить знак дебілізму, – а при чому тут я?» [1, с. 6].

Ставлення українців до державної мови, усвідомлення себе україномовною людиною – це друга навколумовна проблема: «21 лютого. Міжнародний День рідної мови. Оскільки для не-громадян найріднішою є не-мова, тобто не українська і не російська, а гібрид-ерзац-мішанка, то, може б, саме їй надати статус державної? Думаю, це дуже об'єднало б суспільство – єдина державна, на всіх рівнях функціонуюча мова. Общепонятний суржик на субстраті фені і мата» [1, с. 268].

Українська мова як фактор суспільного відчуження – третя мовно-соціальна проблема: «На роботі мене поважають, колектив нічого, спершу дивилися скося – думали, що я націоналіст, – у нас же так, якщо говориш українською, то вже націоналіст. А потім звикли, дехто й сам би вже перейшов, але ж це мало не акт громадянської мужності, як було за радянських часів, так і тепер» [1, с. 9].

Лейтмотив усього топіку про мову – злидений стан сучасної української мови на теренах власної держави: «Він блискучий перекладач, але ж з мов живих на мову ледь животіючи, отже, по-сучасному мовлячи, – у що він інвестував своє життя?!» [1, с. 269].

Центральні поняття концептосфери народництва: Україна й історія

Найважливішим завданням народництва як психосоціального типу людей є будівництво й відстоювання державної незалежності України в усі часи. Ретроспекція цього процесу, аналіз результатів (від здобутків до поразок) – перманентні теми народницького дискурсу.

Наратор «Записок» надає оцінки історичним епохам: «Абияк жили мої батьки, і батьки моїх батьків, і всі гарні порядні люди у цій частині світу завжди мусили жити абияк...» [1, с. 6]. Він

бачить безперервність історичного перебігу життя: *«Знаєш, чому нашу історію не можна читати без брому? Не тому, що вона страшна, бували страшніші. Тому що вона при-ни-же-на. А відтак принизлива. У нас навіть відлік часу – від поразок і катастроф. Від війни, від революції, від Голодомору, від репресій, від Чорнобиля. Або як тепер – від виборів до виборів»* [1, с. 223].

Концепт Україна репрезентовано кількома лексико-семантичними полями.

Перше семантичне поле лексеми народ зазвичай безпосередньо пов'язана із займенником ми: *«Наївний ми народ, українці. Мріємо про свободу в умовах глобалізації. Випустили свою гривню з князями й поетами, коли вже не треба ні історії, ні поезії. Любимо свою Україну, яка ще не вмерла, боремося за свою мову, яка вже вмирає. Залежні від усіх і від усього, будуємо незалежну державу»* [1, с. 107]. Причому кореляція «народу» й «ми» відбувається так: український народ великий, але «ми», його складники, нікчемні. «Ми» часто супроводжується присвійними займенниками – наш народ, свій дім, своя держава.

Коли незадоволення собою, своїм народом загострюється, наратор ніби протиставляє себе народові, виходить з нього, вживаючи займенник «цей»: *«Я взагалі думаю, що й державу свою цей народ не може й досі побудувати, бо пережив велике історичне приниження»* [1, с. 155]. Семантичне поле «народ» перетинається з іншими ключовими для концептосфери народництва поняттями, як-от «історія», «істина», «культура».

Друге лексико-семантичне поле – суспільство: *«Шизоїдний сел ь свідомості заливає суспільство. Слово знецінилось. Мова втрачає пульс. Виникають якісь культи й культики. Речники порожнечі приколюються в епатаж. Увійшли в моду ялові молодички, що описують секс. Шибздики й симулякри викаблечуються в цинізмі...»* [1, с. 105].

Слово «суспільство» виразно не належить до народницького дискурсу. Воно позначає не традиційне українство, а швидше наслідок історичних подій, що його модифікували: *«Я гиду ю суспільством, – сказала дружина. – Воно тупе й жорстоке. Воно посттоталітарне, постгеноцидне. І постлюдське»* [1, с. 259].

Третє семантичне поле – нація. Для Ліни Костенко «нація» – це передовсім репрезентація українців у світі, Україна очима іноземців: *«Є обличчя нації. Не твоє, не моє, не чиєсь окреме. А портрет нації загалом, як він склався у рецепція світу. Та й у власних очах. «Народ без честі, без поваги», словами поета...»* [1, с. 294].

Ціла стратегія народництва всього твору може бути виражена однією фразою: *«І я раптом подумав: якщо українці ще здатні на День гніву, то Україна буде. А якщо не здатні, то вже ні»* [1, с. 75]. Боротьба – ось спосіб існування українського народництва. Тиша, спокій, задоволення

станом речей є протиприродними. Можливо, ця фраза є девізом цілого покоління шістдесятників.

Постколоніальний комплекс. Термін «постколоніальний комплекс» корелює з терміном «постколоніальний синдром». Постколоніальним синдромом часто називають наслідки радянської доби в діях і мисленні людей, це залишки радянського типу свідомості в громадянах сучасної України. Постколоніальний комплекс у такому разі – реагування однієї людини на постколоніальний комплекс в іншій людині, ширше – це захоплення дослідженням негативних рис радянської доби та її наслідків для України. Народники відчують образу за трагічні моменти в історії України, борються з їхніми наслідками, номінуючи ці явища яскраво конотованими лексемами.

Наратор твору оцінює глобальні наслідки української історії: *«Предки мої, що ви зробили не так, що нащадки потрапили в таку халепу? – Не мали письменників, чутних для світу, – каже він. – Не створили ні Божественної комедії, ні людської. – Мова, – сказав я. – Віками дискримінована мова. Колоніальне становище»* [1, с. 256].

Факт здобуття Україною незалежності, ейфорія від нього, відходять на другий план, на першому виступає негативний спадок радянської імперії: *«1 грудня, дев'ята річниця референдуму, коли на руїнах імперії постала наша Незалежність. Синій птах з перебитими крилами, майже до смерті зацьований двоголовим орлом»* [1, с. 11].

Це можуть бути поодинокі факти тогочасного життя, цілком нейтральні, без емоціонування: *«Сиділи колись за залізною завісою, ловили кожну вісточку зі світу, – інформація була нашою здобиччю. Тепер ми – здобич інформації»* [1, с. 13].

Це можуть бути сповнені почуттів, болю, образи висловлювання, що стосуються політичної ситуації сучасної України: *«Я ніколи не дозволяв собі думати, що в Україні є п'ята колона. Але ж вона йде потопом по моїй душі! Раніше ж принаймні ненависть до українців хоч якось камуфлювала ся, а тепер тебе просто готові знищити: «Хотели свою незалежність? Вот вам!» Виїли Україну зсередини, як лисиця бік у спартанця, ще й дивуються – чого ж вона така скособочена? Чого кульгає в Європу, тримаючись за скривавлений бік? Всю обгризуть, як піраньї, і сипонуть врозтіч. Від України залишиться тільки скелет»* [1, с. 23].

Можемо натрапити на констатацію фактів-наслідків посттоталітарної доби, як-от: *«Нова каста з'явилася у нашій незалежній країні – Ті, кого охороняють»* [1, с. 16]; *«Ні як не створять Монумент Незалежності. Проектів багато, художні ідеї чортма. Митців наших повбивали, мистецькі школи знищили. Старі соцреалісти вийшли в тираж, нові Праксителі ще дозріли»* [1, с. 17–18].

Одвічний пошук національної самоідентифікації, система координат «свій – чужий», відчуження від зла, протиставлення йому себе – од-

нин із ключових векторів постколоніального комплексу: «...у паспортах національність не вказана, так що тепер будь-яка погань називається українською – «українська мафія», «українська корупція», «українська проституція». Шахраї, злодюги, держиморди й політики, бюрократи й нуворіші, затхлий спадок імперії, потолок зужитих ідеологій – все приписується цьому народові, який уже й не знає, що з ним діється і в які Бермуди попав» [1, с. 24].

Інколи постколоніальний дискурс набуває гендерного забарвлення: «Мужчини імперських націй мислять категорією сили. Мужчини поневолені, але горді, нації мислять категоріями свободи. А такі, як оце ми, все надіються, що якимсь воно буде. Не буде. Люди, які пережили критичну масу принижень (і стерпіли!), не можуть бути повноцінними громадянами. Фактично я теж неповноцінний громадянин, бо я терплю» [1, с. 96].

Окремий аспект – вислови про Росію як про одвічного й очевидного ворога України. Лексика цих висловлювань відверто згрубіла, агресивна, далека від політичної коректності: «Мені допекло приниження, ця одвічна дискримінація нації. Росіянам теж багато що допекло, але вони – імперія, вони все одно певні, що Росія приречена на велич. А ми приречені на Росію. Ми завжди на когось або на щось приречені. Від того й комплекс меншовартості. Манія величі – це хвороба. Комплекс меншовартості – теж хвороба. Тільки це гірша» [1, с. 118]; «Росія – це великий спрут. У всіх, до кого вона привалилася боком, мертвіє тіло нації» [1, с. 255].

Висновки народницьких міркувань про новітню історію України часто песимістичні, сповнені відчаю й самонезадоволення: «Був геноцид, був лінгвоцид. А це вже, по суті, етноцид – відняти у поліщуків Полісся і розсіяти їх по світу» [1, с. 213] – говорить Ліна Костенко про Чорнобиль-

ську зону; «Така наша посттоталітарна доля – говорити про дружбу на цвинтарях» [1, с. 214].

Як бачимо, Ліна Костенко залишається вірною народницькому дискурсові, ідеалам шістдесятництва, навіть моделюючи новітню сучасність вустами молодого програміста. Ідіолект письменниці не передбачає жодної можливості уживання модерністських, а тим більше постмодерністських, стратегій текстотворення. Починаючи від цілковитого неприйняття певних шарів лексики (жаргонів, сленгів, обценних слів) до традиційної народницької концептосфери й традиційних народницьких тем.

У тексті «Записок» знаходимо прямі вказівки на те, що модернізм (тим більше – постмодернізм) є чужою естетикою і філософією для Ліни Костенко: «Це вже навіть не епатажна література, а блювотина. – Тутешній постмодернізм – це капітуляція, – сказала дружина. – Все post і post. Треба, щоб хтось уже вистрелив зі стартового пістолета» [1, с. 106].

Базовий для постмодернізму принцип мовної гри, навіть традиційна від часів еллінізму іронія, є неприйнятними для авторки: «А я, а моє покоління... Нас тільки й вистачило, що на скепсис і на іронію. А скепсис – як сепсис для цієї нації в її теперішньому становищі. Іронія гірка, як абсент. От вона й дивиться в різні боки, як ті двоє на картині Дера» [1, с. 262].

До речі, поняття «покоління», навіть «протистояння поколінь» – це теж один із базових пунктів народницької стратегії. Авторка робить перекладачем-шістдесятником батька головного героя твору. Всі компліментарні висловлювання щодо шістдесятництва, а їх чимало в тексті, – це компліменти своєму поколінню, собі самій.

Перспективою подальших досліджень може стати вивчення модернізму й постмодернізму як стратегій текстотворення у художньому дискурсі.

Список літератури

1. Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с. – (Перлини сучасної літератури).
2. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / Соломія Павличко. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.

T. Monakhova

THE INTERACTION OF THE TEXT-BUILDING STRATEGIES IN LINA KOSTENKO'S "THE NOTES OF THE UKRAINIAN MADMAN"

The article analyzes the first and the only prose text of the outstanding Ukrainian poetess Lina Kostenko in terms of the philology strategies. The folkness as a strategy of textbuilding competes with modernism. The language and lingual representations of the main strategies are learned, such as linguistic purism, specific conceptual sphere of folkness, the features of the slang functioning in the text.

Keywords: linguistic purism, conceptual sphere of folkness, slang, foreign words.

Матеріал надійшов 26.03.2012